

УДК 343.232; 001.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-3-8>

Гацелюк Віталій Олександрович,

кандидат юридичних наук,
старший дослідник,
заслужений юрист України,
старший науковий співробітник
відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України,
вулиця Трьохсвятительська, 4, Київ, 01001, Україна.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6958-2067>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ: КОНКУРЕНЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ПРАВОРОЗУМІННЯ

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню проблем конкуренції підходів до праворозуміння в контексті визначення методологічних засад дослідження криміналізації суспільно небезпечних діянь.*

Зазначено, що сучасний дослідник може обрати для себе той чи інший підхід, спираючись на власне розуміння онтології права та природи його пізнання, проте важливо окреслити гносеологічну парадигму, яка покладається в основу конкретного проведеного дослідження, що, у свою чергу, дасть можливість критично оцінити його процес та результати. Причиною трансформацій гносеологічних підходів була суспільна динаміка, тобто розвиток феноменів матеріальної та нематеріальної культури, соціальний прогрес.

Визначено, що есенціалізм і сьогодні дає ефективний інструментарій для дослідження права, оскільки ми розглядаємо його як певну нормативну систему (сукупність уявлень, переконань), що існує поза межами свідомості конкретного індивіду, а, отже, є в цьому сенсі об'єктивним явищем, що пізнається суб'єктом.

Підкреслюється, що теорія криміналізації як система достовірних знань про відповідні феномени / явища правової реальності повинна бути сформована, виходячи з сукупності ідей та гіпотез, що слугують вирішенню низки визначених проблем. Рівень абстрактності матеріалу, який складатиме цю систему знань цілком відповідає властивостям теорії.

Зроблено висновок про те, що соціально-натуралістична концепція є прикладом класичного праворозуміння, оскільки є певне явище (природне право), яке внаслідок пізнання відображується у свідомості законодавця. При визначенні криміналізації як предмету дослідження варто використовувати сутнісний критерій у вигляді злочинності / незлочинності конкретного діяння конкретної особи. Якщо внаслідок зміни підзаконного нормативно-правового акту за незмінності тексту кримінального закону певне діяння стає злочинним, це слід розглядати як криміналізацію і застосовувати до вивчення цього феномену відповідні методи.

***Ключові слова:** методологія права, криміналізація, метод, теорія.*

Gatseliuk Vitalii. METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE STUDY OF THE CRIMINALIZATION OF SOCIALLY DANGEROUS ACTS: COMPETITION OF APPROACHES TO LEGAL UNDERSTANDING

***Abstract.** The article is devoted to the study of the problems of competing approaches to legal understanding in the context of determining the methodological foundations of the study of the criminalization of socially dangerous acts.*

It is noted that a modern researcher can choose one or another approach for himself, based on his own understanding of the ontology of law and the nature of its research, however, it is important to outline the epistemological paradigm that is the basis of a specific research conducted, which, in turn, will provide an opportunity to critically evaluate it process and results. The reason for the transformation of epistemological approaches was social dynamics, that is, the development of phenomena of material and immaterial culture, social progress.

It was determined that essentialism still provides an effective toolkit for the study of law, since we consider it as a certain normative system (a set of ideas, beliefs) that exists outside the consciousness of a specific individual, and therefore is, in this sense, an objective phenomenon that known by the subject.

It is emphasized that the theory of criminalization as a system of reliable knowledge about relevant phenomena / phenomena of legal reality should be formed based on a set of ideas and hypotheses that serve to solve a number

of identified problems. The level of abstraction of the material that will make up this system of knowledge fully corresponds to the properties of the theory.

It is concluded that the socio-naturalistic concept is an example of a classical understanding of law, since there is a certain phenomenon (natural law) which, as a result of cognition, is reflected in the mind of the legislator. When determining criminalization as a subject of research, it is worth using an essential criterion in the form of criminality/non-criminality of a specific act of a specific person. If, as a result of a change in a subordinate regulatory legal act, while the text of the criminal law remains unchanged, a certain act becomes a crime, it should be considered as criminalization and appropriate methods should be used to study this phenomenon.

Key words: legal methodology, criminalization, method, theory.

Вступ. Запорукою коректного дослідження криміналізації суспільно небезпечних діянь¹ є правильний вибір методологічного інструментарію, наявного в арсеналі соціальних наук. Це уможлиблює накопичення релевантного масиву даних та побудову коректних і логічних висновків на його базі. Довга історія розвитку гносеології як загального вчення та методів наукового пізнання права як її втілення у сфері юриспруденції продовжується і нині, оскільки економічні та політичні практики, суспільні відносини та правове регулювання постійно видозмінюються, створюючи нові предмети досліджень, які вимагають нових підходів до їх вивчення.

О. Костенко зазначає, що «дві речі визначають будь-яку науку – це так зване «основне питання», що міститься у фундаменті тієї чи тієї науки, від вирішення якого залежить вирішення усіх інших питань цієї науки, і метод, за допомогою якого це «основне питання» має вирішуватися. Зазначене стосується і юриспруденції», основним питанням вчений вважає наступне: «Право – це витвір Природи чи Людей? А якщо того й того, то яка роль Природи і Людей у творенні права?» [1]

Вітчизняна юридична наука давно шукає шляхи вирішення зазначеного питання. Ще у 1996 році зазначалося, що «Загальний стан розробки методологічних проблем українського правознавства відстає від сучасних потреб, хвибує відчутними недоліками. Поширення набули методологічна невизначеність, еkleктизм, некритичне запозичення певних методів та методичних засобів інших наук поза межами їх можливого використання у дослідженнях соціально-правових проблем»

[2]. Схожі тези майже через 20 років висловлювала Є. Вечерова: сучасна юридична наука стоїть перед необхідністю переходу до нової методологічної парадигми, яка відповідає реаліям постмодерну та включає в себе нові підходи, нову картину світу й критерії раціональності, адекватні зміненим історичним і соціокультурним умовам [3].

Отже, протягом значного періоду часу проблематика методології праворозуміння залишається актуальною, і для цього є історичні передумови. Як зазначає М. Савчин, вітчизняна юридична наука у сфері публічного права не виробила нині певної оригінальної доктрини, оскільки йде пошук шляхів відходу від радянського мислення, яка нині давить своїм догматизмом, схоластикою, надмірною абстракцією, яка є вихолощеною інколи своєю нелюдяністю. В умовах перехідної конституційної демократії багато що залежатиме від вирішення дилем права «людини – безпека» та «демократія – соціальна ринкова економіка» [4].

Проблеми криміналізації піддані аналізу у роботах Н. О. Антонюк, Д. О. Балобанової, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, А. А. Вознюка, В. К. Гришука, О. О. Дудорова, М. В. Карчевського, О. М. Костенка, О. М. Литвака, М. І. Мельника, В. О. Меркулової, А. А. Митрофанова, Р. О. Мовчана, В. О. Навроцького, О. О. Паценка, В. В. Стаписа, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна та інших вчених, разом з тим в умовах поточної довготривалої соціальної кризи (пандемія, збройна агресія) вони залишаються актуальними. Серед них набуває ключового значення питання визначення методологічних засад дослідження криміналізації суспільно небезпечних діянь.

¹ В подальшому ми будемо використовувати термін «криміналізація» як тотожний терміну «криміналізація суспільно небезпечних діянь».

При цьому, варто зазначити, що проблематика методології праворозуміння досліджувалася такими вченими, як В. Грищук, О. Грищук, М. Микієвич, М. Кельман, М. Козюбра, М. Костицький, В. Лемак, Л. Луць, С. Максимов, М. Панов, О. Петришин, П. Рабінович, М. Савчин, С. Сливка та ін.

Метою даного дослідження є визначення актуальності та релевантності низки наявних підходів до праворозуміння для формування методологічних засад дослідження проблем криміналізації.

Матеріали та методи. У статті проведено огляд наявних теоретичних і практичних джерел, що стосуються криміналізації, включаючи академічні статті, монографії та нормативно-правові акти. Це дозволило сформулювати актуальні питання та теоретичні рамки дослідження. Використано системний підхід для розгляду криміналізації як частини більш широкої правової системи, що включає аналіз взаємодії між кримінальними законами, соціальними нормами та культурними практиками. Досліджено історичні зміни у криміналізації, щоб виявити динаміку еволюції норм та понять, що допомагає зрозуміти, як соціально-економічні та культурні зміни вплинули на криміналізацію. А також проведено порівняння криміналізації в різних правових системах для виявлення спільних тенденцій та відмінностей, що дозволило визначити універсальні та специфічні аспекти криміналізації.

Було використано наступні методологічні підходи: *есенціалізм*, який розглядає право як об'єктивну систему норм, що існує незалежно від індивідуального сприйняття. Цей підхід дозволив дослідити криміналізацію як явище, яке можна об'єктивно аналізувати і вимірювати; *соціально-натуралістичну концепцію*, що аналізує криміналізацію через призму природного права і соціальної реальності. Концепція застосовувалась для окреслення, як соціальні зміни відображаються у правовій системі; *гносеологічний підхід*, що фокусується на методах пізнання права і на тому, як знання про криміналізацію формуються та застосовуються в наукових і практичних контекстах.

Результати. Складність праворозуміння визначається самою природою права – це нормативна система, що опосередковує неправові явища, які існують об'єктивно. Потреба у праві походить з неправових явищ, без них воно залишається пустою беззмістовною умовивідною конструкцією.

Крім того, розуміння права в одному соціальному контексті виявляється нерелевантним та некоректним в іншому. Як зазначається в літературі, антифундаменталізм, або антидогматизм, права – це критика самодостатності, замкнутості (навіть оперативної) системи права. Право – це момент, сторона суспільства, обумовлена взаємозв'язками з іншими соціальними явищами. Право не існує «саме по собі», «в чистому вигляді» поза або без психічних, культурних, політичних, економічних та інших явищ і процесів, а є формою останніх. Тому самостійність чи автономія права (і це стосується всіх інших соціальних явищ) завжди відносна і виокремлюється лише аналітично. Його, як і будь-яку систему, неможливо обґрунтувати «зсередини» – методами правознавства. Для цього потрібен вихід у «метасистему», наприклад, у міждисциплінарну галузь або філософію права. У зв'язку з сутнісною оспорюваністю всіх метафізичних категорій і неспівмірністю цінностей, будь-яке обґрунтування права завжди може бути оскаржене і переглянуте з погляду дискурсу тієї соціальної групи, яка перемає у конкурентній боротьбі за право номінації соціальних явищ і процесів [5].

Це призводить нас до необхідності визначитися із тим, чи право – це об'єктивно існуючий феномен, пізнання якого полягає у відтворенні його властивостей у свідомості суб'єкта, чи реальністю є сама ця свідомість суб'єкта пізнання.

Так, М. Козюбра зазначає: основна увага в сучасних методолого-правових дослідженнях продовжує зосереджуватися на методології, хоча й надзвичайно важливого, проте лише одного способу освоєння правової дійсності – науково-пізнавального, кінцевим результатом якого є досягнення істинного знання, тобто адекватного відтворення у сві-

домості суб'єкта пізнання його об'єкта – правової реальності [6]. Це яскравий приклад гносеологічного підходу, відповідно до якого право – це об'єктивно існуючий феномен поза свідомістю дослідника, який прагне до істини у вигляді коректного відтворення цієї об'єктивної дійсності у своїй свідомості.

Проте, це не єдиний підхід до процесу пізнання. Як демонструє С. Максимов, «з точки зору об'єктивістсько-реалістської гносеологічної моделі пізнання є способом відтворення у суб'єкті, що пізнає, реальної дійсності, оточуючого нас світу. ... Знання – це сукупність пізнавальних образів, що мають схожість з пізнаваним об'єктом, які є його «портретною» (дзеркальною, фотографічною копією). Це позиція есенціалізму. Істина ж розуміється як відповідність, вона є мірою, за допомогою якої встановлюється відповідність знання справжній природі самих речей (процесів, властивостей). Ця модель бере початок у платонівсько-аристотелівській традиції, її прибічниками є марксистська традиція у філософії, французький матеріалізм та класичний позитивізм. Принципи другої – конструктивістської моделі, за С. Максимовим, були відрефлексовані на матеріалі науки, насамперед І. Кантом. Пізнання трактується як творення, будівництво, конструювання предмета, що пізнається. Ця модель присутня у Канта, Берклі, операціоналістів, позитивістів (Мах, Авенаріус), пострадянському марксизмі (у тій його частині, коли пізнання трактується як творчий процес). ... Знання – трансформація здатностей суб'єкта, що пізнає. Відтворення сутності об'єкта не відбувається. Тому це підхід феноменалістський» [7].

Очевидно, що сучасний дослідник може обрати для себе той чи інший підхід, спираючись на власне розуміння онтології права та природи його пізнання, проте важливо окреслити гносеологічну парадигму, яка покладається в основу конкретного проведеного дослідження, що, у свою чергу, дасть можливість критично оцінити його процес та результати.

М. Кельман підкреслює, що вивчення права повинно здійснюватися відповідно до

всіх вимог, які ставлять до наукового дослідження, і приводить до результатів, що оцінюються у межах методології науки, норм наукового знання. Проте нинішній стан досліджень у цій сфері дає змогу говорити радше про наявність відповідних проблем, аніж про можливість виявити готові розв'язання [8]. Традиційні дослідницькі підходи до наукового аналізу державних і юридичних явищ і процесів, що ґрунтувалися виключно на принципах марксистсько-ленінської філософії, за умов нестандартної економічної і соціально-політичної ситуації у суверенній Україні виявляють певну наукову обмеженість, зауважує Г. Ю. Лук'янова [9].

З огляду на це, не викликає сумнівів коректність тези Р. Ш. Бабанли про те, що наявність структурних частин дисертацій, які дають змогу чітко визначити сукупність методів, завдяки яким передбачено здійснити виконання поставлених завдань, дає можливість, по-перше, з'ясувати питання стосовно шляху, яким передбачав іти вчений для того щоб вирішити означену наукову проблему, а по-друге, визначитись із тим, чи обрані методи здатні повною мірою забезпечити одержання достовірних результатів [10, с. 67–68], хоча на практиці далеко не всі наукові дослідження рівня дисертацій приділяють увагу питанням методології, як виявив Є. С. Назимко [11].

На наш погляд, есенціалізм і сьогодні дає ефективний інструментарій для дослідження права, оскільки ми розглядаємо його як певну нормативну систему (сукупність уявлень, переконань), що існує поза межами свідомості конкретного індивіду, а, отже, є в цьому сенсі об'єктивним явищем, що пізнається суб'єктом.

Окрім фундаментальної (есенціалізм – феноменалізм) різниці у розумінні права як предмету дослідження, важливе практичне значення з точки зору організації процесу дослідження має відокремлення двох рівнів наукового пізнання (які коректно виділяти незалежно від обраного дослідником підходу з-поміж описаних вище): емпіричного та теоретичного.

Вони відрізняються: 1) глибиною, повнотою, всебічністю осягнення об'єкта пізнання;

2) цілями, методами досягнення та способами вираження знань; 3) ступенем значимості в них чуттєвого та раціонального моментів. На емпіричному рівні пізнання орієнтується на вивчення явищ та поверхневих, «видимих», чуттєво-фіксованих зв'язків між ними, без заглиблення в суттєві зв'язки та відношення. Головною пізнавальною функцією емпіричного пізнання є описова характеристика явищ. Результатом емпіричного рівня є наукові факти, певна сумативність знання, сукупність емпіричних узагальнень, закономірні зв'язки між окремими явищами. Домінує на емпіричному рівні чуттєво-сенситивний компонент. На теоретичному рівні головним гносеологічним завданням є розкриття сутнісних причин та зв'язків між явищами. Головною пізнавальною функцією теоретичного рівня є пояснення цих явищ. Знання тут фіксуються у формі сутнісних законів, теорій, теоретичних систем [12, с. 45–46].

Зауважимо, що, на нашу думку, коректно говорити про емпірико-теоретичний дуалізм процесу пізнання стосовно обох наведених вище світоглядних концепцій: в межах есенціалізму емпіричний рівень стосується об'єктивно існуючої правової реальності, а феноменологія права передбачає, що емпіричний рівень пізнання охоплює вивчення базових властивостей/здатностей суб'єкта, що пізнає.

Замикається коло наукового пошуку перевіркою запропонованих рішень на відповідність теоретичній моделі. На думку Ю. Пономаренка, не буде перебільшенням твердження про те, що єдиного критерію істинності ні філософи, ні правознавці, ні фахівці з інших наук ще не віднайшли та й навряд чи віднайдуть в осяжному майбутньому... більшого визнання (і в цьому твердженні, безумовно, є і посилення на авторитет, і апеляція до загального консенсусу) здобуло твердження про те, що найбільш ефективним, значимим і придатним для наукових досліджень загалом і правознавчих зокрема критерієм істини є перевірка досягнутих знань практикою [13, с. 25–26].

Традиційно філософія науки описує рух науково-пізнавального процесу як переходу

від запитання до проблеми, потім до гіпотези, яка після свого достатнього обґрунтування перетворюється на теоретичну модель. Таким чином, маємо гносеологічний ланцюжок: питання – проблема – гіпотеза – теорія, що задає вектор розвитку наукового знання [14, с. 120].

Інші автори виокремлюють більшу кількість форм наукового пізнання: ідея, проблема, гіпотеза, концепція, теорія. Ідея, таким чином, – це форма наукового пізнання, в якій поєднується істинне знання про дійсність з можливою суб'єктивною метою його перетворення, фіксується не лише суще, а і належне. Проблема – це форма і засіб наукового пізнання, в якій зафіксовано протиріччя між знанням про потреби людей в певних діях та незнанням шляхів, засобів їх реалізації. Тому проблема є єдністю двох елементів: знання про незнання та передбачення можливості відкриття. Гіпотеза – це форма наукового пізнання, в якій фіксується один з можливих варіантів вирішення проблеми, істинність якого ще не доведена. Концепція – це форма наукового пізнання, де обґрунтовується основний зміст теорії, дається тлумачення її основної ідеї. Теорія – це найбільш повна та адекватна форма наукового пізнання, система достовірних, глибоких та конкретних знань про дійсність. Вона має струнку логічну структуру і дає цілісне, синтетичне уявлення про закономірності та суттєві характеристики об'єкта пізнання. За змістом вона об'єктивна і має дві функції – пояснення та передбачення [12, с. 45–46].

М. І. Панов безумовно правий в тому, що чим глибше і досконаліше розроблені (сформовані) правові поняття і категорії юридичної науки, тим досконаліше саме позитивне право як таке, тим точніше і якісніше воно здатне регулювати відповідні суспільні відносини. Ось чому проблема формування понять і категорій юридичної науки є найважливішим її завданням та власним призначенням. По суті, правова наука може бути визнана як така лише тоді, коли не тільки концептуально сформовані й обґрунтовані її теоретичні підвалини, а й розроблений категоріально-поя-

тійний апарат цієї науки, який відображає її предметний зміст [15].

Отже, теорія криміналізації як система достовірних знань про відповідні феномени / явища правової реальності (тут ми слідуємо шляхом есенціалізму) повинна бути сформована, виходячи з сукупності ідей та гіпотез, що слугують вирішенню низки визначених проблем. Рівень абстрактності матеріалу, який складатиме цю систему знань цілком відповідає властивостям теорії, так само, як це справедливо щодо теорії пеналізації, що (коректність представлення сукупності знань про пеналізацію у вигляді теорії), у свою чергу, було аргументовано доведено Ю. Пономаренком [13].

Ще однією методологічною тенденцією, яку варто враховувати (не відмовляючись від есенціалістського підходу як основи наших подальших наукових розвідок у сфері криміналізації), є розвиток так званих неklasичних підходів до праворозуміння.

Як зазначається авторами, специфіка сучасної ситуації у сфері праворозуміння полягає у тому, що, поряд із класичними типами праворозуміння, які існують у сучасній правовій науці, активно розробляються й інші різноманітні неklasичні (постмодерністські) підходи до розуміння права, котрі прагнуть наповнити дане поняття новим змістом. Однак жоден з підходів, що формуються, не одержав наразі достатньо широкого визнання й поширення у сучасній правовій науці [16]. Як стверджує Ю. Стовба, припинення панування марксистського праворозуміння у вітчизняній правовій думці поставило в нелегке становище філософів і теоретиків права. Руйнування домінуючого уявлення про право як зведеної в закон волі пануючого класу викликало необхідність переосмислення місця права в соціальному світі [17].

Отже, розвиток суспільствознавчих наук загалом і юриспруденції зокрема враховує і новітні загальнофілософські надбання. Так, як підкреслює С. Максимов, об'єктивістсько-реалістська та суб'єктивістсько-конструктивістська моделі осмислення світу належать до класичної гносеологічної традиції. Однак

можна вирізнити власне неklasичну гносеологічну модель – символічну. Ця модель враховує вплив на пізнавальний процес культури, її філософська основа – «філософія мови» у самому широкому сенсі. Сутність культури складає створення смислів і знакова система, «текст». Таким чином, у цій гносеологічній моделі пізнання – це смислове, духовно-енергійне осягнення сутності, явлене символами (або виражене у мові), знання – це символічна (= мовна, словесна) реальність, що являє в смислових образах сутність того, що пізнається, а істина – набуває онтологічного значення і виражається у справжності, що виражається у буттєвості, реальності символів. Таким чином, у цій моделі ми виходимо на герменевтичний підхід до розуміння пізнання загалом і осмислення правової реальності зокрема, який відображає власне неklasичний підхід до праворозуміння [7, с. 64].

Очевидно, що причиною таких трансформацій гносеологічних підходів була суспільна динаміка, тобто розвиток феноменів матеріальної та нематеріальної культури, соціальний прогрес. Відповідно, і «зміна класичних стандартів науковості її неklasичними стандартами була викликана переходом наукового пізнання від освоєння системних об'єктів механічного типу, які для цілей механістичного пізнання було допустимим розглядати у ролі не змінних, до процесуальних системних об'єктів, основоположною умовою існування яких якраз і є безперервність їх змінюваності, динамічності як систем. Для пізнання нового типу системних об'єктів науки евристичний потенціал класичних стандартів науковості виявився не просто недостатнім, а принципово непридатним, тому і знадобилася наукова неklasика. Однією з субстанціональних властивостей неklasичного типу наукової раціональності стало те, що вже в період своєї появи це був науковий образ світу не лише природознавства, а й наук про культуру у найширшому сенсі цього поняття. Знання вказаного факту є своєрідним логічним ключем до адекватного сприйняття методології наук про культуру того часу, зокрема й методології наукової юриспруденції» [18].

На мінливість праворозуміння вказують і інші автори: воно детермінується соціально-економічним, політичним, культурним, географічним, демографічним та іншими чинниками зовнішнього середовища, загальним рівнем розвитку науки, юридичної теорії та практики [19]. Прикладом такого розвитку може бути запропонована екософія праворозуміння як рефлексія взаємодії репрезентантів різних типів правової культури з їх природним середовищем буття [20].

В чому ж полягає різниця між класичним та некласичними типами праворозуміння? Як пише Ю. Стовба, «класична тенденція в осмисленні права ґрунтується на таких світоглядних передумовах. По-перше, світ (і соціум) є інтелігібельним цілим. По-друге, в такому світі можливо створити (і/або досягнути) раціональну систему норм – право як Належне – за допомогою якої наявний стан справ приводиться до бажаного нормативного ідеалу. Тим самим право у класичній парадигмі постає як Належне, тобто взаємоузгоджена і внутрішньо несуперечлива система норм, яка слугує інструментом для впорядкування соціальної дійсності. Ця нормативна система може бути створена штучно як позитивно-правова (позитивізм), або відкрита у процесі інтелектуальної діяльності як сукупність ідеальних норм (класичні концепції природного права), чи може скластися у вигляді нормативних звичаїв у процесі суспільної практики (історичне, соціологічне, економічне праворозуміння). Отже, класичне розуміння права характеризує фундаментальний розрив між соціальною реальністю (як динамічним і мінливим суцим) і правом – статичним Належним. Зазначений розрив заповнюється у процесі правозастосування²... Некласична тенденція у праві також заснована на ряді фундаментальних світоглядних передумов. По-перше, це уявлення про світ (зокрема і соціальний) як фрагмен-

тарне, нелінійне, мінливе явище. По-друге, це теза про неможливість повного й остаточного раціонального охоплення світу в цілому (саме на підставі його фрагментарності, нелінійності і мінливості). По-третє, зазначеними факторами зумовлено некласичне уявлення про право як динамічний, процесуальний феномен, який не є відокремленим від світу Належним, але, як частина світу, перебуває з ним у щільному взаємозв'язку, причому особливості та алгоритми такого зв'язку безупинно змінюються³.

Навряд чи можна очікувати консенсус серед дослідників щодо вибору того чи іншого підходу і, насправді, в цьому немає потреби, оскільки відмінності у сприйнятті права в академічному середовищі сприяють збереженню здатності ефективно адаптувати різні методологічні інструментарії залежно від викликів, що постають перед правознавством. Виходячи з того, що плюралізм праворозуміння й надалі залишатиметься постійно притаманним людській свідомості і скориставшись лише одним із класифікаційних критеріїв, а саме: пов'язує чи не пов'язує певне праворозуміння явище права безпосередньо з владно-регулятивною діяльністю держави, її органів, П. М. Рабінович поділяє види праворозуміння на т. зв. загальносоціальне (зокрема, умовно назване «природним»), коли правом визнаються суспільні явища (норми поведінки, відносини та ін.) недержавного походження й функціонування, та спеціальносоціальне (або, умовно кажучи, «позитивістське»), коли правом визнаються явища виключно державно-вольового походження [21].

Як зазначається в літературі, П. Рабінович фактично замінив безперспективний пошук єдиного визначення права, однакового на всі випадки життя – з позицій наукової некласики таке визначення неможливе – позначенням меж онтологічно неоднорідного правового поля, що зберігає потенційну можливість його плідного наукового пізнання. Це можна роз-

² «Залежно від варіанта осмислення права це може бути розрив між соціальною практикою і нормою закону (позитивізм), нормою закону і нормою природного права або моралі (юснатуралізм), між сталими звичаями і поведінкою окремих індивідів чи державною регламентацією того або іншого питання (соціологізм)» – підкреслює автор.

³ «Відповідно завданням правознавця в такому випадку стає не конструювання інтелігібельного каркаса норм чи раціональне пізнання останнього, а спроба вловити цю мінливу, динамічну «логіку сенсу» (Ж. Дельоз), згідно з якою відбувається розгортання світу і права як його складової» [17, с. 120–122]

глядати як фактичне повторення на новому етапі правопізнання, по суті, через століття досить вдалої методологічної знахідки різних течій відродженого природного права, яке першим із-поміж усіх інших концепцій правопізнання стало на шлях наукового пізнання права з позицій неklasичного типу наукової раціональності [18, с. 98].

Втім, і серед класичних підходів є такі, що дозволяють у сучасних умовах ефективно пізнавати право, зокрема це так звані юснатуралізм. С. Максимов зауважує, що залежно від того, що саме передбачається в ролі основи справжньої реальності права, тобто такого простору, в якому «локалізуються» правові смисли, варто виокремлювати такі чотири основні способи осмислення правової реальності, кожен з яких робить акцент на одному з її аспектів:

1) правовий позитивізм – на зовнішній стороні правової реальності, сукупності норм, забезпечених примусовою силою держави;

2) правовий об'єктивізм – на соціальній обумовленості права, його вкоріненості в житті;

3) правовий суб'єктивізм або класичні концепції природного права – на ідеально-моральній стороні права, що розкривається у свідомості суб'єкта ідеї права;

4) правову інтерсуб'єктивність, або неklasичні концепції природного права, – на тій смисловій стороні права, яка проявляється у процесі взаємодії суб'єктів, у їх комунікації та інтерпретації позиції Іншого. Коли проголошується «процання із класикою», пише вчений, то скоріше йдеться про процання із марксистською традицією у теорії права, яка за своєю основою є об'єктивістською, тобто як заклик до справжньої науковості теорії права і усієї правової науки [7, с. 66–67].

М. В. Костицький зазначає, що в науці кримінального права був і залишається домінуючим позитивістський, чи навіть нормативістський підхід. Завдяки йому наука кримінального права визначається як система поглядів, концепцій, ідей, теорій щодо самого кримінального закону, практики застосування, історії і перспектив розвитку... об'єктом і

предметом науки кримінального права є не об'єктивна дійсність яка врегульовується або потребує врегулюванням кримінальним законодавством, а саме це законодавство. Тобто не те, що об'єктивно існує, а суб'єктивно визначене законодавство [22, с. 19–20].

Подібних висновків і інші автори. В Україні, на думку А. І. Луцького, по відношенню до кримінального права існує позитивістський підхід, що є абсолютно аналогічним тому, що застосовується по відношенню до правової ідеології:

1) ототожнення права і позитивного права, чи правопорядку, що розуміється як система встановлених норм і історично сформованих інститутів;

2) тенденція до абсолютизації державного суверенітету, ототожнення права з наказами держави;

3) прагнення дати ціннісно-нейтральне поняття права, за яким діючі норми встановлюються законодавцем відповідно до фактичного критерію [23].

Разом з тим, як ми зазначали вище, соціальна динаміка викликає зміни у праві та праворозумінні навіть у найбільш «консервативних» галузях. П. Рабінович зауважує, що, з огляду на деформалізацію інструментарію юридичного регулювання, відбувається й відповідна новелізація праводержавознавчої методології, аби остання забезпечувала практично значущу ефективність наукових досліджень. Унаслідок зазначених змін у методології загальнотеоретичного праводержавознавства, на його думку, дістали «друге дихання» такі здавна випробувані дослідницькі інструменти, як діалектична логіка, конкретно-соціологічне вивчення правосвідомості, узагальнення правозастосувальної, особливо ж судової, практики [24].

Звернув увагу на цю проблематику і О. М. Костенко, який зауважив, що «кримінально-правовий позитивізм у законодавчій діяльності є доктринальною основою для зловживання законодавцем криміналізацією та декриміналізацією, бо його воля і свідомість, не погоджені із законами соціальної природи, перебувають у стані савілля та ілю-

зій. І навпаки: кримінально-правовий натуралізм є доктринальною основою для створення законодавцем актів криміналізації та декриміналізації, що відображають закони соціальної природи (включаючи закони природного права) [25].

А. Орлеан також пропонує відходити від розповсюдженої серед криміналістів практики звертатись до питань криміналізації та декриміналізації в рамках так званої кримінальної політики держави... В ідеалі, якого ми завжди повинні прагнути, пише вчений, діяння має визнаватися злочинним винятково у випадках, коли таке його бачення об'єктивно відповідає законам природного права [26, с. 176].

Отже, ми бачимо, що ця концепція є прикладом класичного праворозуміння, оскільки є певне явище (природне право), яке внаслідок пізнання відображується у свідомості законодавця. Соціально-натуралістична юриспруденція, пише О. Костенко, є протилежною «соціально-позитивістській» юриспруденції, тобто юриспруденції, яка вирішує «основне питання юриспруденції» у світлі соціального позитивізму, що полягає в ігноруванні існування законів соціальної природи, зокрема й законів «природного права». Соціальний позитивізм пропонує замість них керуватися не законами соціальної природи, а волею і свідомістю людей, що не є узгодженими із законами соціальної природи. ... Сутність «природного права» полягає у визнанні першоджерелом права (тобто першоджерелом прав й обов'язків) законів соціальної природи, які мають відкриватися волею і свідомістю людей і втілюватися у законодавстві та практиці його застосування, а сутність «позитивного права» – безпосередньо волі і свідомості людей, які, не узгоджуючись із законами соціальної природи, мають втілюватися у законодавстві і практиці його застосування [1, с. 127–128].

Цей загальний методологічний підхід деякі дослідники застосовують при аналізі цілком конкретних проблем кримінального права. Зокрема, натуралістичний підхід у праві на прикладі призначення покарання Р. Бабанли

розуміє наступним чином: конкретний вид та розмір покарання має обиратися відповідно до законів соціальної природи... призначення різних видів покарання за злочини, вчинені за однакових обставин суперечить законам соціальної природи [10, с. 84, 417].

Стосовно криміналізації в контексті натуралістичного праворозуміння, О. Костенко зазначає таке: критерієм будь-якої правової (так само як і моральної) заборони є невідповідність заборонюваного діяння законам соціальної природи, зокрема й законам «природного права», виходячи з того, що добром є все те, що узгоджується із законами соціальної природи, а злом те, що не узгоджується з ними. Зокрема, критерієм для криміналізації діяння має бути порушення цим діянням законів соціальної природи. Інакше діяння не може визнаватися злочином у чинному законодавстві [1, с. 131].

Висновки. Натуралістичне розуміння права ставить перед дослідником питання: чи варто обмежуватися у розумінні криміналізації лише формально-юридичним включенням діяння до кола злочинів відповідним законом, слідуючи логіці Рішення Конституційного Суду України про зворотню дію кримінального закону в часі («Конкретизований зміст бланкетної диспозиції передбачає певну деталізацію відповідних положень інших нормативно-правових актів, що наповнює кримінально-правову норму більш конкретним змістом. Зміни, що вносяться до нормативно-правових актів інших галузей права, посилення на які містить бланкетна диспозиція, не змінюють словесно-документну форму кримінального закону. Така диспозиція кримінально-правової норми залишається незмінною. Кримінальний закон і за наявності нового, конкретизованого іншими нормативно-правовими актами змісту бланкетної диспозиції кримінально-правової норми не можна вважати новим – зміненим – і застосовувати до нього положення частини першої статті 58 Конституції України та частини другої статті 6 Кодексу) [27].

На нашу думку, при визначенні криміналізації як предмету дослідження варто вико-

ристовувати сутнісний критерій у вигляді злочинності/незлочинності конкретного діяння конкретної особи. Якщо внаслідок зміни підзаконного нормативно-правового акту за незмінності тексту кримінального закону певне діяння стає злочинним, це слід роз-

глядати як криміналізацію і застосовувати до вивчення цього феномену відповідні методи.

Подальші дослідження стосуватимуться конкретних проблем побудови методології дослідження криміналізації суспільно небезпечних діянь.

Список використаних джерел:

1. Костенко О.М. Соціальний натуралізм – методологічна основа прогресивної юриспруденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 126–135.
2. Рекомендації Міжнародної науково-теоретичної конференції «Проблеми методології сучасного правознавства». *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 1. С. 151.
3. Вечерова Є. М. Методологія сучасної кримінально-правової науки: орієнтири для переформатування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 235.
4. Савчин М. В. Методологія юридичних досліджень у сфері публічного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2017. Вип. 44(1). С. 68–76.
5. Честнов І. Посткласична методологія права. *Право України*. 2014. № 1. С. 78–86.
6. Козюбра М. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. *Право України*. 2014. № 1. С. 22–33.
7. Максимов С. Класична і некласична моделі осмислення правової реальності. *Право України*. 2014. № 1. С. 63–64.
8. Кельман М. Методологія правознавства як світ організованих форм мислення та діяльності дослідника. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : *Юридичні науки* : збірник наукових праць. Львів : Вид-во Львівської політехніки. 2017. № 861. С. 61–68.
9. Лук'янова Г.Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія *юридична*. 2011. № 4. С.41
10. Бабанли Р.Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів, Десна Поліграф. 2019. 488 с. (С. 67-68).
11. Назимко Є.С. Методологія дослідження інституту покарання в кримінально-правовій доктрині України (результати аналізу дисертацій та авторефератів). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. № 2. С. 124–125.
12. Решетов О. О., Кирильчук З. В., Стежко З. В. Наукове пізнання. Проблема істини. Роль практики. *Наукові записки : зб. наук. пр. Кіровоград* : КНТУ, 2012. Вип. 12, ч. 1. С. 45-48. (С. 45–46).
13. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків. *Право*. 2020. 720 с. (с. 25–26)
14. Зуб А. А., Петінова О.Б. Проблемні ситуації в науці: філософський контекст. *Наукове пізнання : методологія та технологія*. 2020. № 1 (45). С. 116–122. С. 120.
15. Панов М.І. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. С. 51.
16. Пампура М.В. Сучасні трансформаційні процеси та еволюція праворозуміння в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «ПРАВО»*. Випуск 23, 2017 рік. С. 175.
17. Стовба О. Динамічне праворозуміння: онтологія і методологія. *Право України*. 2014. № 1. С. 120.
18. Гаврилюк Р. Чи можливе наукове некласичне пізнання права? *Право України*. 2014. № 1. С. 97.
19. Рябовол Л.Т. Системний підхід до дослідження феномену праворозуміння. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. С. 31–35. URL: http://lsej.org.ua/1_2019/8.pdf (дата звернення: 07.07.2024).
20. Бургарт Т. І. Сучасна екософія права як некласичний тип право розуміння. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія* : зб. наук. пр. X. : *Право*. 2011. № 7. С. 115–121.
21. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право». 2021. 256 с. С. 12–14.
22. Костицький М.В. Сучасні філософсько-методологічні та теоретичні проблеми науки кримінального права. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)* : тези доп. V міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.) [Текст] / ред. кол. : В. В. Черней, М.В. Костицький С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ. 2014. 184 с. С. 19–20.

23. Луцький А.І. Відображення позитивістської правової ідеології в системі кримінального права України. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)* : тези доп. V міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 184 с. С. 55.
24. Рабінович П. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: деякі сучасні тенденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 19.
25. Костенко А.Н. О законах природного права как первоисточнике законодательства об уголовной ответственности. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. X. : Право, 2013. 848 с. С. 80–83.
26. Орлеан А.М. Кримінально-правове забезпечення в Україні охорони людини від експлуатації: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2014. 456 с. С. 176.
27. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00#Text> (дата звернення: 07.07.2024).

References:

1. Kostenko, O.M. (2014). Sotsialnyi naturalizm – metodolohichna osnova prohresyvnoi yurysprudentsii [Social Naturalism – the Methodological Foundation of Progressive Jurisprudence]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*. № 1. 126–135 [in Ukrainian].
2. Rekomendatsii Mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii «Problemy metodolohii suchasnoho pravoznavstva» [Recommendations of the International Scientific-Theoretical Conference "Problems of Methodology in Modern Jurisprudence"]. (1997). *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*. № 1. 151 [in Ukrainian].
3. Vechevova, Ye.M. (2015). Metodolohiia suchasnoi kryminalno-pravovoi nauky: oriientyry dlia pereformatuvannia [Methodology of Modern Criminal Law Science: Guidelines for Reformatting]. *Porivnialno-analitychne parvo – Comparative and Analytical Law*. № 5. 235 [in Ukrainian].
4. Savchyn, M.V. (2017). Metodolohiia yurydychnykh doslidzhen u sferi publicnoho prava [Methodology of Legal Research in the Field of Public Law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*. Vyp. 44(1). 68–76 [in Ukrainian].
5. Chestnov, I. (2014). Postklasychna metodolohiia prava [Postclassical Methodology of Law]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*. № 1. 78–86 [in Ukrainian].
6. Koziubra, M. (2014). Metodolohiia pravoznavstva i metodolohiia prava: spivvidnoshennia poniat ta yikh osoblyvosti [Methodology of Jurisprudence and Methodology of Law: Correlation of Concepts and Their Features]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*. № 1. 22–33 [in Ukrainian].
7. Maksymov, S. (2014). Klasychna i neklasychna modeli osmyslennia pravovoi realnosti [Classical and Non-Classical Models of Understanding Legal Reality]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*. № 1. 63–64 [in Ukrainian].
8. Kelman, M. (2017). Metodolohiia pravoznavstva yak svit orhanizovanykh form myslennia ta diialnosti doslidnyka [Methodology of Jurisprudence as a World of Organized Forms of Thought and Research Activity]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhniky". Serii: Yurydychni nauky : zbirnyk naukovykh prats (Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Legal Sciences: Collection of Scientific Papers)*. Lviv : Vyd-vo Lvivskoi politekhniky. № 861. 61–68 [in Ukrainian].
9. Lukianova, H.I. (2011). Metodolohichni osnovy doslidzhennia prava u suchasniy yurydychnii nauki [Methodological Foundations of Legal Research in Modern Legal Science]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii: yurydychna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal Series*. № 4. 41 [in Ukrainian].
10. Babanly, R.S. (2019). Pryznachennia pokarannia v Ukraini: teoretyko-prykladni zasady [Sentencing in Ukraine: Theoretical and Applied Foundations]. Chernihiv, Desna Polihraf. 67–68 [in Ukrainian].
11. Nazymko, Ye.S. (2012). Metodolohiia doslidzhennia instytutu pokarannia v kryminalno-pravovii doktryni Ukrainy (rezultaty analizu dysertatsii ta avtoreferativ) [Methodology of Research on the Institution of Punishment in the Criminal Law Doctrine of Ukraine (Results of Analysis of Dissertations and Abstracts)]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*. № 2. 124–125 [in Ukrainian].
12. Reshetov, O.O., Kyrylchuk, Z.V., & Stezhko, Z.V. (2012). Naukove piznannia. Problema istyny. Rol praktyky. *Naukovi zapysky : zb. nauk. pr. [Scientific Cognition. The Problem of Truth. The Role of Practice. Scientific Notes: Collection of Scientific Papers]*. Kirovohrad : KNTU. Vyp. 12, ch. 1. 45–46 [in Ukrainian].

13. Ponomarenko, Yu.A. (2020). Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen : monohrafiia [General Theory of Determining the Punishability of Criminal Offenses: Monograph]. Kharkiv. Pravo. 25–26 [in Ukrainian].
14. Zub, A.A., & Petinova, O.B. (2020). Problemni sytuatsii v nauksi: filosofskyi kontekst. Naukove piznannia : metodolohiia ta tekhnolohiia [Problematic Situations in Science: Philosophical Context. Scientific Cognition: Methodology and Technology]. № 1 (45). 120 [in Ukrainian].
15. Panov, M.I. (2014). Problemy metodolohii formuvannia katehorialno-poniatiinoho aparatu yurydychnoi nauky [Problems of Methodology for Forming the Categorical-Conceptual Apparatus of Legal Science]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*. №1. 51 [in Ukrainian].
16. Pampura, M.V. (2017). Suchasni transformatsiini protsesy ta evoliutsiia pravorozuminnia v Ukraini [Modern Transformational Processes and the Evolution of Legal Understanding in Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina Serii «PRAVO» – Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Law"*. Vypusk 23, 175 [in Ukrainian].
17. Stovba, O. (2014). Dynamichne pravorozuminnia: ontolohiia i metodolohiia [Dynamic Legal Understanding: Ontology and Methodology]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*. № 1. 120 [in Ukrainian].
18. Havryliuk, R. (2014). Chy mozhlyve naukove neklasychne piznannia prava? [Is Non-Classical Scientific Cognition of Law Possible?]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*. № 1. 97 [in Ukrainian].
19. Riabovol, L.T. (2019). Systemnyi pidkhid do doslidzhennia fenomenu pravorozuminnia [Systemic Approach to the Study of the Phenomenon of Legal Understanding]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*. № 1. 31–35. Retrieved from: http://lsej.org.ua/1_2019/8.pdf (data zvernennia: 07.07.2024) [in Ukrainian].
20. Burhart, T.I. (2011). Suchasna ekosofiia prava yak neklasychnyi typ pravo rozuminnia [Modern Ecosophy of Law as a Non-Classical Type of Legal Understanding]. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Ser. Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia : zb. nauk. pr. – Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology: Collection of Scientific Papers*. Kh. : Pravo. № 7. 115–121 [in Ukrainian].
21. Rabinovych, P.M. (2021). Osnovy teorii ta filosofii prava: navch. posibnyk [Fundamentals of Theory and Philosophy of Law: Textbook]. Lviv : Vydavnytstvo LOBF «Medytsyna i pravo». 12–14 [in Ukrainian].
22. Kostytskyi, M.V. (2014). Suchasni filosofsko-metodolohichni ta teoretychni problemy nauky kryminalnoho prava [Modern Philosophical-Methodological and Theoretical Problems of Criminal Law Science]. Aktualni problemy kryminalnoho prava (pamiaty profesora P. P. Mykhailenka) : tezy dop. V mizhvuz. nauk.-teoret. konf. (m. Kyiv, 21 lystop. 2014 r.) (Current Issues of Criminal Law (in memory of Professor P. P. Mykhailenko): Abstracts of the V Inter-University Scientific-Theoretical Conference (Kyiv, November 21, 2014)). [Tekst] / red. kol. : V. V. Cherniei, M.V. Kostytskyi S. D. Husariev, S. S. Cherniavskyi ta in. K.: Nats. akad. vnutr. sprav. 19–20 [in Ukrainian].
23. Lutskyi, A.I. (2014). Vidobrazhennia pozytyvistyckoi pravovoi ideolohii v systemi kryminalnoho prava Ukrainy [Reflection of Positivist Legal Ideology in the Criminal Law System of Ukraine]. Aktualni problemy kryminalnoho prava (pamiaty profesora P. P. Mykhailenka) : tezy dop. V mizhvuz. nauk.-teoret. konf. (m. Kyiv, 21 lystop. 2014 r.) (Current Issues of Criminal Law (in memory of Professor P. P. Mykhailenko): Abstracts of the V Inter-University Scientific-Theoretical Conference (Kyiv, November 21, 2014)). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 55 [in Ukrainian].
24. Rabinovych, P. (2014). Metodolohiia vitchyznianoho zahalnoteoretychnoho pravoderzhavoznavstva: deiaki suchasni tendentsii [Methodology of National General Theoretical Jurisprudence: Some Current Trends]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*. № 1. 19 [in Ukrainian].
25. Kostenko, A.N. (2013). O zakonakh pryrodnoho prava kak pervoystochnyke zakonodatelsta ob uholovnoi otvetstvennosti [On the Laws of Natural Law as the Primary Source of Legislation on Criminal Responsibility]. Aktualni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 10–11 zhovt. 2013 r. (Current Issues of Criminal Responsibility: Materials of the International Scientific-Practical Conference, October 10-11, 2013). Kh. : Pravo. 80–83 [in Ukrainian].
26. Orlean, A.M. (2014). Kryminalno-pravove zabezpechennia v Ukraini okhorony liudyny vid ekspluatatsii: monohrafiia [Criminal Law Protection in Ukraine of a Person from Exploitation: Monograph]. Kamianets-Podilskyi: PP Buinytskyi O.A. 176 p. [in Ukrainian].
27. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 46 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 58 Konstytutsii Ukrainy, statei 6, 81 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro zvorotnu diu kryminalnoho zakonu v chasi) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the Case of the Constitutional Submission of 46 People's Deputies of Ukraine Regarding the Official Interpretation of the Provisions of Article 58 of the Constitution of Ukraine, Articles 6, 81 of the Criminal Code of Ukraine (Case on the Retroactive Effect of Criminal Law Over Time)]. (2008) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00#Text> (data zvernennia: 07.07.2024) [in Ukrainian].